

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ДАЩЕНКО Олена Вікторівна

УДК 343.265.2

**УМОВНО-ДОСТРОКОВЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ
ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ

Дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Запоріжжя – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Класичному приватному університеті.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор
ТРУБНИКОВ Василь Михайлович,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін,
заступник декана юридичного
факультету з наукової роботи.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
ФРИС Павло Львович,
Прикарпатський юридичний інститут
Львівського державного університету внутрішніх
справ,
професор кафедри кримінального права і процесу;

кандидат юридичних наук, доцент
ЮЗІКОВА Наталія Семенівна,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара,
доцент кафедри адміністративного
і кримінального права.

Захист відбудеться 10.12.2009 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради К 17.127.07 в Класичному приватному університеті за адресою:
69002, м.Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Класичного приватного
університету за адресою: м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б.

Автореферат розіслано 09.11. 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.О. Армаш

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У державотворчих процесах України вагоме місце посідає проблема запобігання злочинності, особливо серед неповнолітніх громадян. Актуальність цієї проблеми детермінована насамперед тим, що з початку 90-х рр. ХХ ст. кількість неповнолітніх, які засуджуються за злочини, збільшилася в Україні на третину. Відповідно, пошук раціональних та ефективних засобів кримінально-правового впливу на неповнолітніх правопорушників стає одним із пріоритетних напрямів розвитку кримінального права.

Одним із елементів, що у вітчизняному кримінальному праві утворюють інститут особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх, є встановлення у Кримінальному кодексі (далі – КК) України самостійної норми, якою визначено специфіку умовно-дострокового звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років (ст. 107 КК). Багаторічна практика існування та застосування цього заходу довела, що формуванням у свідомості засуджених реальних перспектив дострокового звільнення від покарання створюються сприятливі умови для більш інтенсивного проходження процесів виправлення та досягнення цілей кримінальної відповідальності щодо неповнолітніх засуджених. Однак у нормі про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх залишився поза увагою соціально-психологічний аспект кримінальної відповідальності, що в цілому знижує ефективність виконання завдань кримінального права при застосуванні цього законодавчого припису.

Не вирішено остаточно на законодавчому й теоретичному рівнях питання щодо підстав умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх, залишаються актуальними проблеми зниження рівня рецидиву з боку достроково звільнених суб'єктів та способів закріплення позитивних результатів, яких було досягнуто при застосуванні стосовно них покарання. Особливою проблемою є необхідність належного врахування в механізмі умовно-дострокового звільнення соціальної адаптації неповнолітніх правопорушників.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання досліджувалося як окремо, так і в комплексі з іншими видами звільнення від покарання. Вагомий вплив на визначення теоретико-методологічних підходів дослідження справили праці Д.П. Водяникова, В.К. Дуюнова, М.А. Єфімова, С.І. Зельдова, Л.В. Іногамової-Хегай, С.Н. Сабаніна, Н.Ф. Саввіна, В.В. Скибицького, Ю.М. Ткачевського, В.М. Трубникова та ін. Значний інтерес для дослідження становлять роботи широкого кола сучасних

науковців-правознавців, що стосуються загальних питань окресленої проблематики (З.А. Астеміров, Ю.В. Баулін, В.М. Бурдін, Г.С. Гаверов, А.А. Горшенін, Н.О. Гуторова, Т.А. Денисова, В.П. Ємельянов, О.Г. Кальман, А.Ю. Кизилов, Л.В. Кузнєцова, Е.Б. Мельникова, В.М. Сидорова, М.А. Скрябін, С.С. Яценко, Н.С. Юзікова та ін.). Однак дослідження, у яких проблеми умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання за новітнім кримінальним законодавством розглядалися б окремо, в Україні відсутні.

Таким чином, недостатня розробка у кримінально-правовій літературі проблеми умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх засуджених за кримінальним правом України, її наукове та практичне значення зумовлюють актуальність дослідження, що й визначило вибір теми та напрямок дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до теми науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Інституту права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету “Кримінально-правова охорона суспільних відносин та запобіжний вплив на злочинність” (№ 0105U002568). А також ґрунтується на положеннях Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 рр., затвердженої Указом Президента України від 25.12.2000 р. № 1376/2000, Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007-2009 рр., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. № 1767.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є комплексне теоретико-методологічне осмислення кримінально-правових проблем умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх, розроблення на цій основі пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства та підвищення ефективності судової практики.

Досягнення мети дослідження базується на реалізації таких *завдань*:

- визначити чинники, які детермінують існування у кримінальному праві України особливостей умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх;
- експлікувати поняття умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх, з'ясувати його місце у кримінально-правовому дискурсі звільнення від покарання та його відбування;
- виявити специфіку регламентації умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх на основі систематизації вітчизняного та зарубіжного кримінального законодавства в історико-правовому контексті;
- узагальнити та систематизувати теоретико-методологічні підходи

щодо виявлення сутності та юридичного змісту умовно-дострокового звільнення від покарання неповнолітніх;

- виробити рекомендації щодо практичного застосування ст. 107 КК;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення та практики застосування законодавства з проблем умовно-дострокового звільнення від покарання неповнолітніх.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері умовнодострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх.

Предмет дослідження – підстави, умови та правові наслідки умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх як специфічного виду звільнення від відбування покарання та практика його застосування.

Методи дослідження. Комплексне поєднання загальнонаукових та спеціальних методів, що використовуються в юридичній науці, стало теоретико-методологічною основою дослідження. Діалектичний метод використовувався при розгляді умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх (підрозділи 1.1, 2.1); історичний, історико-правовий та порівняльно-правовий – при виявленні еволюції кримінально-правових норм щодо умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання, тенденцій їх розвитку, порівнянні приписів вітчизняного законодавства з відповідними положеннями законодавства інших країн (підрозділ 1.2). У контексті формально-юридичного та системно-структурного методів визначався юридичний зміст умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, здійснювалася концептуалізація відповідних понять (підрозділи 2.1, 2.2). За допомогою соціологічних методів досліджувалася практика здійснення умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання (підрозділи 3.1, 3.2).

Емпіричну базу дослідження становлять офіційні статистичні дані Верховного Суду України про злочинність неповнолітніх, матеріали Державного департаменту України з питань виконання покарань, дані, отримані внаслідок вивчення 243 постанов місцевих судів про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх засуджених та про відмову в такому звільненні.

Нормативну базу дослідження становили Конституція України, чинне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство України, нормативні акти інших галузей права.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертаційному дослідженні були здобуті результати, новизна яких конкретизується у таких положеннях:

уперше:

– визначено дефініцію умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх, яка експлікується не лише в статичному, але й у динамічному контексті, зазначається, що неповнолітній, як суб'єкт кримінально-правових відносин – особа, що не досягла передбаченого сімейним законодавством країни віку, з якого настає повноліття, а також особа, неповноліття якої встановлене висновком судово-медичної експертизи;

– запропоновано на основі корелятивного аналізу оцінку узгодженості приписів щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх із основними засадами, які визначають особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх у кримінальному праві України;

– обґрунтовано необхідність доповнення інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх елементами випробування у контексті врахування потреб підвищення ефективності постпенітенціарного контролю за поведінкою суб'єкта, звільненого від відбування покарання;

доведено, що:

– на відміну від існуючих у науковому юридичному дискурсі позицій, кримінально-правову характеристику умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх більш доцільно розглядати крізь призму його специфічного юридичного складу, до якого включено передумову, підставу, умови та суб'єкта такого звільнення;

– оптимальним ракурсом для формулювання підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітнього засудженого виступає його експлікація як завершеного процесу виправлення засудженого, доведеного під час відбування певної частини покарання і підтвердженого успішним проходженням ним іспитового терміну;

дістали подальшого розвитку:

– обґрунтування критеріїв виправлення, що зазначені в ст. 107 КК (поведінка засудженого, його ставлення до праці та до навчання) у контексті врахування психологічних вікових особливостей, притаманних засудженим до позбавлення волі неповнолітнім, а також режиму відбування цього виду покарання;

– аргументи на підтримку доцільності введення у практику здійснення умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх психолого-педагогічної характеристики відповідного кандидата та врахування її результатів при обґрунтуванні можливості цього звільнення. Акцентується на необхідності використання кримінологічного прогнозу постпенітенціарної поведінки неповнолітнього засудженого при визначенні можливості умовно-

дострокового звільнення його від покарання та моделюванні форм контролю за ним протягом іспитового терміну;

уточнено:

– юридичний зміст елементів випробування, які запропоновано внести у механізм умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх, обґрунтовано відповідні зміни до законодавства (щодо встановлення іспитового терміну, змісту обов'язків, які можуть покладатися на умовно-достроково звільненого та правових наслідків їх виконання або порушення);

– твердження щодо необхідності перегляду ст. 107 Кримінального кодексу України. Запропонована нова редакція норми про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх, передбаченої ст. 107 КК України.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки та пропозиції, що викладені в дисертаційному дослідженні, а також методологічні прийоми можуть бути використані: у сфері правотворчості – внесені пропозиції щодо вдосконалення кримінально-правової норми про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх; у сфері правозастосовної діяльності – при здійсненні судами умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання; у науково-дослідній сфері – для подальшої розробки теоретичних і прикладних проблем звільнення від відбування покарання, інституту випробування у кримінальному праві, соціальної адаптації осіб, звільнених від відбування покарання; у навчальному процесі – при викладанні курсу Загальної частини кримінального права, підготовці підручників, навчальних посібників та методичних рекомендацій.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційної роботи були обговорювались на I та II Міжнародних науково-практичних конференціях “Від громадянського суспільства до правової держави” (м. Харків, 2006, 2007 рр.), на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Реформування законодавства з питань протидії злочинності в контексті євроінтеграційних прагнень України” (м. Запоріжжя, 2006 р.), на Міжнародній науково-практичній конференції “Свобода особистості: філософське-правове розуміння та механізм забезпечення” (м. Запоріжжя, 2008 р.) та при викладанні навчального курсу “Кримінальне право. Загальна частина” в Інституті права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано одинадцять наукових праць, з яких сім – фахових виданнях.

Структура і обсяг дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота

складається з трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел, який містить 248 найменувань. Загальний обсяг дисертації становить 230 сторінок, обсяг основного тексту дисертації – 203 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** викладено загальну характеристику роботи, обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт, предмет та методи, розкрито положення наукової новизни, сформульовано теоретичне та практичне значення дисертації, наведено дані щодо апробації результатів дослідження.

Розділ 1. “Вплив особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх на їх умовно-дострокове звільнення від відбування покарання” складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. “Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб в українському законодавстві”* зазначається, що закон розглядає неповнолітніх як особливих суб'єктів кримінально-правових відносин, що позначається на їх правовому статусі.

Пропонується кримінально-правова експлікація “неповноліття”. Зазначається, що неповнолітній, як суб'єкт кримінально-правових відносин, – особа, що не досягла передбаченого сімейним законодавством країни віку, з якого настає повноліття, а також особа, неповноліття якої встановлене висновком судово-медичної експертизи.

Норми, що визначають особливості відповідальності неповнолітніх у кримінальному праві України можуть бути розподілені на дві групи: 1) ті, що регламентують відповідальність неповнолітніх, які вчинили суспільно-небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною КК, але не досягли на цей момент віку, з якого можливе настання кримінальної відповідальності; 2) ті, що визначають особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, у суспільно небезпечному діянні яких наявний склад злочину, передбачений КК. Виходячи з традиційного розуміння кримінальної відповідальності, її особливості стосовно неповнолітніх повинні, на думку автора, стосуватися: а) офіційного осуду цих осіб; б) обмежень прав, свобод та законних інтересів, які покладаються на засудженого неповнолітнього; в) реалізації цих правообмежень уповноваженими державними органами. Норма про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, що міститься у ст. 107 КК, належить до останньої групи приписів.

Сформульовані у розділі XV Загальної частини КК норми у більшості є

спеціальними стосовно ряду інших приписів цієї частини закону. Такого характеру їм надано або за ознакою неповноліття суб'єкта під час застосування до нього відповідних правових приписів, або у зв'язку з неповноліттям особи під час вчинення злочину.

З'ясовуються чинники, якими зумовлено особливий зміст деяких норм Загальної частини кримінального права, щодо неповнолітніх. Автор поділяє думку, згідно з якою, доцільність зниження карально-репресивного впливу на неповнолітніх пояснюється насамперед тим, що позитивні можливості застосування кримінального покарання щодо них більш обмежені, а негативні наслідки цього можуть бути значно глибшими порівняно з випадками застосування покарання щодо дорослих.

У *підрозділі 1.2. “Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання в історії кримінального законодавства України та іноземному законодавстві: порівняльний та історичний аналіз”* зазначено, що вже на початкових етапах існування такого законодавства (законодавство Російської та Австро-Угорської імперій кінця XIX – початку XX ст., радянське кримінальне законодавство 20-х рр. XX ст.) механізм його застосування містив заходи контролю та нагляду за достроково звільненим, його соціальною адаптацією.

До 50-х рр. XX ст. у вітчизняному законодавстві не було відображено жодних особливостей умовно-дострокового звільнення неповнолітніх засуджених. Спеціальна норма про дострокове звільнення таких осіб з'явилася в 1954 р., потім її було включено до КК УРСР 1960 р., у якому передбачалися й деякі заходи постпенітенціарного громадського контролю за умовно-достроково звільненим неповнолітнім.

У контексті порівняльно-правового підходу аналізуються норми кримінального законодавства окремих держав Європи та Азії. Відзначено, що у багатьох з них здійснення умовно-дострокового звільнення (у т.ч. неповнолітніх) пов'язується з установами режиму випробування (пробації), при якому після фактичного звільнення з установи, де виконувалося покарання, від засудженого вимагається виконати певні зобов'язання. Також у законодавстві деяких держав прямо передбачається встановлення за умовно-достроково звільненими особами нагляду, а щодо засуджених молодого віку – ще й надання допомоги під час проходження іспитового строку.

Розділ 2. “Юридичний аналіз умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх” містить два підрозділи.

У *підрозділі 2.1. “Поняття умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх”* зазначається, що серед заходів

кримінально-правового впливу умовно-дострокове звільнення неповнолітніх, передбачене ст. 107 КК, слід віднести до тих, що пов'язані з реалізацією кримінальної відповідальності. Тому формулювання загального поняття цього звільнення здійснюється з урахуванням юридичної природи звільнення від відбування покарання, особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх засуджених і загальних ознак умовно-дострокового звільнення. На підставі чинної редакції ст. 107 КК воно визначається як зняття за наявності передбачених законом підстав з неповнолітнього, що довів своє виправлення, правообмежень, які становили зміст призначеного йому покарання у виді позбавлення волі, що стає остаточною за умови невчинення нового злочину протягом часу, рівного тривалості невідбутої частини покарання.

Оскільки звільнення від відбування покарання за ст. 107 КК є умовним, воно передбачає висування звільненому певних умов та встановлення загрози скасування звільнення при їх невиконанні. Автор поділяє думку, що відстрочення під певними умовами моменту остаточного звільнення від покарання більш ефективно впливає на психологію та поведінку неповнолітнього у виховному, контрольному й запобіжному аспектах, оскільки певний період часу той повинен обирати, що йому робити: або виконувати певні обов'язки, або знову зазнати небажаних обмежень прав і свобод, які становлять зміст його покарання.

Розглядається юридична природа та зміст умов звільнення від відбування покарання, передбаченого в ст. 107 КК, які поділено на дві групи: 1) умови, які мають бути виконані для того, щоб засуджений здобув можливість претендувати на дострокове звільнення від відбування покарання; 2) умови, які засуджений повинен виконувати після його фактичного звільнення для того, щоб воно набуло остаточної. У ст. 107 КК передбачено лише одну таку умову: не вчинити протягом певного часу нового злочину.

Зазначається, що умови, які доцільно висувати особі після її дострокового звільнення, мають бути спрямовані на: 1) утримання засудженого від скоєння нового злочину; 2) усунення з його оточення криміногенних чинників, обставин, що можуть стати фоновими явищами до вчинення ними нових злочинів; 3) сприяння створенню обстановки для успішної ресоціалізації та соціальної адаптації засудженого.

У *підрозділі 2.2. "Юридичний склад умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх"*, оцінюючи умовно-дострокове звільнення як процес та як результат застосування норм кримінального права, автор дещо в іншому, аніж традиційний, ракурсі визначає деякі його юридично значущі елементи. Процес звільнення від відбування покарання,

передбаченого в ст. 107 КК, на думку дисертанта, включає такі етапи: 1) відбування засудженим певної частини покарання, призначеного за вчинений у неповнолітньому віці злочин, під час якого він доводить своє виправлення; 2) розгляд державними органами питання про умовно-дострокове звільнення від покарання і фактичне звільнення особи від відбування тієї частини покарання, яка залишилася; 3) переконання у достовірності висновків про виправлення засудженого, досягнуте під час виконання покарання; 4) набуття звільненням від відбування покарання остаточного характеру. Підкреслюється, що лише на четвертому етапі щодо засудженої особи анулюється можливість остаточного та повного виконання покарання.

Суб'єктом звільнення, передбаченого ст. 107 КК, є особа, засуджена за вчинений у віці до 18 років злочин до покарання у виді позбавлення волі. Згідно із законом, ним може стати засуджений у будь-якому віці під час розгляду питання про дострокове звільнення. Зазначена обставина оцінюється як недолік законодавства, наводяться аргументи про необхідність заміни вказівки на суб'єкта лише як на особу, засуджену у неповнолітньому віці.

Передумова умовно-дострокового звільнення визначає, від яких видів покарань суб'єкт може бути звільнений. Порівняння статей 81 та 107 КК свідчить, що у випадках відбування особою покарання за злочин, вчинений у неповнолітньому віці, зміст цієї передумови законодавцем суттєво звужено: у загальній нормі (ст. 81 КК) до неї входить п'ять основних покарань, а в спеціальній (ст. 107 КК) – лише одне, яким є позбавлення волі. На думку автора, таким чином порушено принцип рівності громадян перед законом. Пропонується додати до змісту передумови звільнення за ст. 107 КК такий вид покарання, як виправні роботи, оскільки він входить до системи основних покарань щодо неповнолітніх.

Найбільш дискусійним елементом складу умовно-дострокового звільнення є його *підстава* – певні суттєві обставини, що виступають реальним приводом для здійснення цього заходу стосовно конкретного засудженого. Автор не погоджується з поширеною думкою, згідно з якою, цією підставою є виправлення засудженого під час відбування покарання, оскільки вона не узгоджується з умовним характером цього звільнення: якщо особа виправилася, логічно остаточного звільнити її від заходів кримінально-правового впливу, оскільки продовження реалізації кримінальної відповідальності у цих випадках вочевидь недоцільне.

Авторська позиція щодо підстави умовно-дострокового звільнення враховує, що, згідно зі ст. 107 КК, воно є остаточним лише в контексті виконання засудженим певної умови (не вчинено нового злочину протягом

контрольного періоду часу). Ця обставина належить до змісту підстав умовно-дострокового звільнення і з погляду механізму його здійснення є не менш важливою, аніж фактично відбута частина покарання або його поведінка в спеціальній виховній установі. Фактичне звільнення особи зі спеціальної виховної установи після констатації судом зазначених у ч. 3 ст. 107 КК обставин юридично ще не виступає звільненням від покарання, а є лише тимчасовим призупиненням його відбування. Остаточна загроза продовження покарання щодо особи скасовується лише в разі позитивного завершення контрольного терміну, про який ідеться у ч. 5 ст. 107 КК (часу, що дорівнює тривалості невідбутої частини покарання).

Здійснюється аналіз ознаки виправлення засудженого, з певним ступенем якого закон безпосередньо пов'язує можливість початку процесу умовно-дострокового звільнення. Всі обставини, що враховуються при оцінюванні виправлення засудженого під час відбування покарання поділено на дві групи: такі, що прямо передбачені законом (обов'язкові критерії виправлення) і такі, що враховуються судами додатково, окрім зазначених в законі обставин (факультативні критерії виправлення). Аналізується зміст кожного з обов'язкових критеріїв виправлення неповнолітнього, зазначених у ч. 2 ст. 107 КК: сумлінна поведінка неповнолітнього засудженого, його ставлення до праці та ставлення до навчання.

Відзначено, що факти порушень дисципліни навчання та праці досить поширені у початковий період перебування неповнолітніх засуджених у виховних колоніях, що зумовлено особливостями їх особистості. Вказується, що при оцінюванні ставлення до навчання до уваги мають братися не лише показники остаточного контролю рівня опанування суб'єктом навчального матеріалу, а передусім поведінка особи як суб'єкта навчання.

Підкреслюється, що виправлення засудженого означає постійну, стабільну зміну в його свідомості, а тому не можна вважати особу такою, що переконливо довела своє виправлення, якщо та зразково поводить себе та сумлінно ставиться до праці й навчання лише протягом незначного часу.

Розділ 3. “Проблеми вдосконалення теоретичних та законодавчих положень щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх” складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1. “Проблеми реалізації умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх” розглядаються перспективи вдосконалення процесу здійснення умовно-дострокового звільнення від відбування покарання щодо неповнолітніх згідно зі ст. 107 КК.

Критерії, за якими, згідно з чинним законом, має вимірюватися ступінь виправлення неповнолітнього засудженого, орієнтують відповідні органи на

оцінювання лише його пенітенціарної поведінки. Однак зазначені в ньому обставини є зовнішніми, не завжди здатними адекватно відобразити ступінь виправлення засудженого. У зв'язку з цим підкреслюється, що в практиці здійснення умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітнього важливого значення набуває психологічна, кримінологічна та педагогічна характеристика кожного кандидата на звільнення, що дає змогу обґрунтовано та компетентно робити висновки щодо системи ціннісних орієнтацій засудженого, рівня його правосвідомості, характеру інтересів тощо.

Звернено увагу на потреби вдосконалення методів збирання та систематизації інформації про особистість і поведінку неповнолітнього правопорушника. Підтримано пропозиції щодо організації систематизованого накопичення відомостей про таких неповнолітніх в єдиному органі, до якого б в обов'язковому порядку надавалася інформація кожним суб'єктом, причетним до розгляду вчиненого неповнолітнім злочину.

Важливим чинником, що визначає ефективність застосування умовно-достроково звільнення від відбування покарання неповнолітніх вважається соціальна адаптація цих осіб на постпенітенціарній стадії звільнення. Підкреслюється, що в системі соціальної адаптації осіб, звільнених від відбування покарання, слід розрізняти два напрями: 1) заходи із соціальної адаптації громадян, звільнених із установ виконання покарань у зв'язку з повним відбуттям покарання, або достроково безумовно звільнених від покарання; 2) соціальна адаптація засуджених, звільнених від відбування покарання умовно-достроково. Окрім сприяння засудженому в соціалізації, відповідні заходи мають поєднуватися зі створенням режиму випробування засудженого для закріплення цілей покарання та перевірки надійності висновків про належний ступінь виправлення особи. У таких випадках закон може передбачити здійснення певних адаптаційних заходів без заяви особи, на підставі висновків, зроблених за результатами психологічної та педагогічної характеристики засудженого, вивчення обставин його життя і мікросередовища, у яке він повертається після звільнення.

Підрозділ 3.2. “Проблеми законодавчої регламентації постпенітенціарної стадії умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання містить пропозиції щодо напрямів удосконалення правового регулювання умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання. Розглядаючи як найбільш важливий показник ефективності його застосування кількість фактів повторення злочинів особами, що були умовно-достроково звільнені у неповнолітньому віці, а також поведінку звільненої особи, ми звернули увагу на потреби вдосконалення на законодавчому рівні постпенітенціарної стадії цього

звільнення.

Невідбута частина покарання має більш ефективно використовуватися для закріплення його цілей. Пропонується надати цьому відрізок часу юридичного значення іспитового терміну, встановивши щодо звільненого засудженого режим випробування, сутністю якого стане “контрольована свобода”: особа не зазнаватиме позбавлень та обмежень, властивих процесу виконання покарання, однак перебуватиме певний час під наглядом.

Обґрунтовується необхідність виділення базових елементів режиму випробування, які пропонується відобразити на законодавчому рівні, змінивши зміст норм про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх. Такі зміни, зокрема, дадуть змогу підсилити дієвість громадського контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання, передбачених Главою 26 Кримінально-виконавчого кодексу України, оскільки у теперішніх умовах суб'єктам такого контролю законом надано недостатньо засобів правового впливу на осіб, яких вони контролюють.

Звертається увага на важливість впровадження у діяльність органів, які здійснюють умовно-дострокове звільнення, кримінологічного прогнозу поведінки умовно-дострокового звільненого неповнолітнього на постпенітенціарній стадії.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні проведено теоретичні узагальнення та здійснено комплексний методологічний аналіз проблематики умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх, результатом яких став ряд висновків.

1. Констатовано, що неповнолітній вік людини як специфічна юридично значуща обставина в кримінальному праві детермінує встановлення вікового протекціонізму, незалежно від виду й тяжкості вчиненого злочину. Інститут особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх у кримінальному праві України ґрунтується на принципах гуманізму, економії кримінальної репресії.

2. Особливе ставлення до неповнолітніх злочинців передбачає створення спеціалізованих державних органів, що розглядали б питання відповідальності за правопорушення саме неповнолітніх осіб, у т.ч. здійснювали б їх умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Перспективним напрямом розвитку кримінального судочинства є створення в Україні ювенальної юстиції.

3. Норми розділу XV Загальної частини КК України, найчастіше є спеціальними стосовно ряду інших норм Загальної частини, що стосуються кримінальної відповідальності, покарання та його призначення, звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання і його відбування. Спеціального характеру цим нормам у КК України надано за такими (одним із двох) критеріями: 1) неповноліття особи на період застосування до неї норми розділу XV; 2) неповноліття особи на період скоєння нею злочину. Зазначено, що поширення цих принципів на дорослих суб'єктів, які підлягають дії зазначеної групи норм за злочини, вчинені у неповнолітньому віці, у певних випадках призводить до правових колізій.

4. Звернення до норм кримінального законодавства пострадянських країн свідчить, що в більшості випадків умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх передбачене спеціальною нормою, яка передбачає певні привілейовані обставини порівняно з цим самим видом звільнення дорослих засуджених. Невідбута частина покарання достроково звільненим суб'єктом згідно з кримінальними законами багатьох країн визнана іспитовим терміном, тривалість якого може бути обмежена певними строками.

5. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітнього є зняттям за наявності передбачених законом підстав з неповнолітнього, що довів своє виправлення, правообмежень, які становили зміст призначеного йому покарання у виді позбавлення волі, що стає остаточною за умови невчинення нового злочину протягом часу, що дорівнює тривалості невідбутої частини покарання.

6. Критерії виправлення неповнолітнього кандидата на умовно-дострокове звільнення експлікуються таким чином: *ставлення до навчання та сумлінна поведінка*. Важливе місце в процесі оцінювання підстав для умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітнього має займати *психолого-педагогічна характеристика* відповідного кандидата.

7. Констатується необхідність систематизованого накопичення відомостей про неповнолітніх, які притягуються до кримінальної відповідальності, в єдиному органі, до якого б надходила інформація від усіх суб'єктів, що причетні до розгляду справ про вчинені неповнолітніми злочини.

8. Після здійснення умовно-дострокового звільнення постає необхідність здійснення заходів соціальної адаптації неповнолітнього. Нагальними потребами соціальної адаптації на постпенітенціарній стадії правовідносин є житлове, побутове та трудове влаштування достроково звільнених, відновлення сімейних стосунків, надання медичної та

психологічної допомоги.

9. Невідбута частина покарання сприятиме закріпленню цілей покарання більш ефективно, якщо надати їй у ст. 107 КК юридичного значення іспитового терміну, а саму норму змінити шляхом введення до неї елементів випробування. Режим випробування умовно-достроково звільнених неповнолітніх повинен містити: 1) перелік і визначення змісту обов'язків, які можуть покладатися на умовно-достроково звільненого; 2) визначення позитивних та негативних наслідків їх виконання, неналежного виконання чи невиконання; 3) термін часу, протягом якого мають виконуватися ці обов'язки.

Також пропонується внести зміни до ст. 107 КК України, виклавши її у такій редакції:

Стаття 107. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

1. До осіб, засуджених у віці до вісімнадцяти років до позбавлення волі може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання незалежно від тяжкості вчиненого злочину.

2. Висновки суду про застосування умовно-дострокового звільнення повинні враховувати сумлінну поведінку та ставлення до праці та (або) навчання засудженого, які підтверджують можливість його виправлення до закінчення строку покарання.

3. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване до засуджених у віці до вісімнадцяти років, після фактичного відбуття:

1) не менше ніж третини призначеного строку покарання у виді позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості та за необережний тяжкий злочин;

2) не менше ніж половини строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років новий умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше ніж дві третини строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі і була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання за цією статтею можливе лише за умови фактичного відбуття засудженим не менше ніж одного року призначеного покарання.

4. На особу, звільнену від відбування покарання за цією статтею, суд може покласти такі обов'язки, які вона має виконувати протягом терміну, що дорівнює невідбутій частині покарання:

– не залишати без дозволу відповідного державного органу місця роботи, на яке засуджений був влаштований після умовно-дострокового звільнення від відбування покарання;

– продовжити розпочатий у виховній колонії курс навчання;

– не з'являтися у певних місцях;

– не спілкуватися з певними особами;

– перебувати за місцем проживання у певний час доби;

– проживати певний час у “фостерівській родині”;

– не придбавати та не вживати алкогольні напої, наркотичні та інші речовини, дурманної дії.

5. У разі систематичного порушення особою, щодо якої застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання громадського порядку, злісного порушення покладених на неї обов'язків або вчинення необережного злочину суд може направити засудженого для виконання щодо нього невідбутої частини покарання.

6. У разі вчинення особою, щодо якої застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового умисного злочину суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у ст. 71 і 72 цього Кодексу”.

У зв'язку з викладеними положеннями внести доповнення до ч. 3 ст. 154 КВК: замість слів “відповідно до ст. 81” зазначити “відповідно до статей 81 або 107 КК”.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Дащенко О.В. Проблеми реалізації умовно-дострокового звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені у неповнолітньому віці [Електронний ресурс] / О.В. Дащенко // Форум права. – 2007. – № 3. – С. 70-74. – Режим доступу: <http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/FR/2007-3/07dovunv.pdf> – Заголовок з титулу екрану.

2. Дащенко О.В. Оцінка ефективності і застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання за злочини вчинені

неповнолітніми за КК України / О.В. Дашенко // Держава та регіони. Серія: Право. – 2007. – № 4. – С. 35-40.

3. Дашенко О.В. Проблеми соціальної адаптації умовно-дostroково звільнених від відбування покарання за злочини вчинені у неповнолітньому віці / О.В. Дашенко // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2007. – Вип. 38. – С. 122-127.

4. Дашенко О.В. Соціальна обумовленість інституту умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання неповнолітніх / О.В. Дашенко // Зб. наук. пр. Харківського державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія “Право”. – Х. : Педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2007. – Вип. 9. – С. 137-140.

5. Дашенко О.В. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років [Електронний ресурс] / О.В. Дашенко // Форум права. – 2007. – № 1. – С. 40-44. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FR/2007-1/07dovdvr.pdf>. – Заголовок з титulu екрану.

6. Дашенко О.В. Юридичний аналіз умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання за злочини вчинені неповнолітніми / О.В. Дашенко // Право і безпека Харківського Національного університету внутрішніх справ. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ. – 2007. – № 2. – С. 68-70.

7. Дашенко О.В. Досвід деяких країн СНД щодо умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання неповнолітніх / О.В. Дашенко // Від громадянського суспільства до правової держави : I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків 28 квітня 2006 р.). – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2006. – С. 186-189.

8. Дашенко О.В. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання за злочини, скоєні у віці до вісімнадцяти років як реалізація завдань кримінального судочинства / О.В. Дашенко // Реформування законодавства з питань протидії злочинності в контексті євроінтеграційних прагнень України : Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя 25-26 трав. 2006 р.) : у 2 ч. – Запоріжжя : Юридичний інститут ДДУВС, 2006. – Ч. 1. – С. 22-24.

9. Дашенко О.В. Аспект умовно-дostroкового звільнення від випробування покарання неповнолітніх у кримінальному праві України / О.В. Дашенко // Від громадянського суспільства – до правової держави : II міжнар. наук.-практ. конф., 25 квітня 2007 р., Харків. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – С. 350-355.

10. Дашенко О.В. Умови та порядок умовно- дostroкового звільнення

від відбування покарання за злочини вчинені у неповнолітньому віці / О.В. Дащенко // Свобода особистості: філософське–правове розуміння та механізм забезпечення: міжнародна науково–практична конф., 9-10 жовт. 2008 р., Запоріжжя. – Запоріжжя : Інститу права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету, 2008. – Секція 4. – С. 94-98.

11. Дащенко О.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання в історії кримінального законодавства України / О.В. Дащенко // Держава та регіони. Серія: Право. – 2009. – № 2. – С. 124-128.

АНОТАЦІЯ

Дащенко О.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально–виконавче право. – Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2009.

Дисертаційна робота присвячена комплексному дослідженню проблем умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання. Визначено особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх у кримінальному праві України та обґрунтовано їх вплив на здійснення щодо неповнолітніх засуджених умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Сформульовано поняття умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх, показано його місце серед засобів кримінально-правового впливу взагалі та в інституті звільнення від покарання та його відбування зокрема. Здійснено юридичний аналіз змісту передумов, підстав, умов та суб'єктів цього звільнення. Визначено зміст критеріїв виправлення неповнолітніх засуджених. Внесено пропозиції щодо вдосконалення законодавчої регламентації та практичної реалізації умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання.

Ключові слова: кримінальна відповідальність неповнолітніх, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, виправлення, соціальна адаптація, режим випробування.

АННОТАЦИЯ

Дашенко Е.В. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания несовершеннолетних. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Классический приватный университет. – Запорожье, 2009.

В диссертации осуществлено комплексное научное исследование проблем условно–досрочного освобождения несовершеннолетних от отбывания наказания.

Рассмотрены особенности уголовной ответственности несовершеннолетних, предусмотренные уголовным законодательством Украины, определено соответствие им специального вида условно-досрочного освобождения от отбывания наказания несовершеннолетних, предусмотренного ст. 107 УК.

Проанализированы этапы развития института условно-досрочного освобождения от наказания в отечественном законодательстве, а также нормы иностранного уголовного законодательства об условно-досрочном освобождении несовершеннолетних осужденных от отбывания наказания.

Исследована юридическую природу условно-досрочного освобождения несовершеннолетних от отбывания наказания, сформулировано его понятие, определяется место этого освобождения в системе мер уголовно-правового воздействия.

Определен юридический состав условно-досрочного освобождения и раскрыто содержание его элементов (субъект этого освобождения, его предпосылка, основание, условия). Под реальным основанием условно-досрочного освобождения несовершеннолетнего понимается полное исправление последнего, подтвержденное его пенитенциарным поведением и успешным прохождением определенного контрольного времени после освобождения.

С учетом особенностей, свойственных личности несовершеннолетних осужденных, а также организации отбывания ими лишения свободы, рассматриваются признаки их исправления как обстоятельства, обуславливающего основание условно-досрочного освобождения от отбывания наказания и содержание его критериев (поведение лица во время отбывания наказания, его отношение к учебе и к труду). Сделаны выводы о необходимости существенного усиления элементов испытания в механизме

условно-досрочного освобождения несовершеннолетних от отбывания наказания путем введения на постпенитенциарной стадии этого освобождения требований к поведению условно освобожденного субъекта, установления испытательного срока и правовых последствий его позитивного или негативного прохождения.

Рассмотрено проблемы социальной адаптации лиц, освобожденных от отбывания наказания, и особенностей ее организации в отношении условно-досрочно освобожденных несовершеннолетних.

Ключевые слова: криминальная ответственность несовершеннолетних, условно-досрочное освобождение от отбывания наказания, исправление, социальная адаптация, режим испытания.

ANNOTATION

Dashenko O.V. Grant of parole from the service of the sentence of non-adult. – Manuscript.

The candidate dissertation for the candidate of Law sciences on specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal-executive right. – Classic Private University, Zaporizhzhya, 2009.

The candidate dissertation is designed for the complex research of the grant-parole from the service of the sentence of non-adult from the service term. There were defined peculiarities of non-adult criminal responsibility in the criminal law of Ukraine and were substantiated their influence on the accomplishment as to the grant-parole from the service of the sentence of non-adult.

We formulated the term of the grant-parole the service of the sentence of non-adult, there were shown its place among the means of the influence of the criminal law in general and in the Institution of the deliverance from the punishment and its serving in particular. It was made juridical analysis of contest of reason, evidences, conditions and subjects of this release. It was defined contents of the criteria of the correction of the convicted non-adult. There were brought in proposals as to improve legislative regulation and the practical realization of the grant-parole from the service of the sentence of non-adult.

Key words: criminal liability of non-adult, grant-parole from the service of the sentence, amendment, social adaptation, test profile.

ДАЩЕНКО Олена Вікторівна

**УМОВНО-ДОСТРОКОВЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ
ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Підписано до друку “04” листопада 2009 р.
Формат 60×90 1/16. Ум. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 59-09А

Виготовлено на поліграфічній базі Класичного приватного університету
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б